Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 44, Şubat 2020, s. 124-144

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.40282>

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Rıfat GÜZEY

Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilgiler Eğitimi, aguzey@kastamonu.edu.tr

OSMANLI DEVLETİ'NDE AZINLIK VE YABANCI OKULLAR İLE MAARİF-İ UMUMİYYE NİZAMNAMESİ VE TANZİMAT SONRASI EĞİTİM

Özet

Osmanlı Devleti, başta idarî ve mali bakımından olmak üzere özellikle Ekonomik, Askeri ve Eğitim alanlarında en az 500 yıl öncesinden beri daima Batı'nın takip ve kontrolü altında kalmıştır. Eğitim kurumlarının, bir ülkenin güçlenmesi ve kalkınmasında, kendi kültürü ve tekniklerinin nesilden nesile aktarılması sürekliliğinin sağlanmasında ve hatta insanları devamlı değişen hayat şartlarına hazırlamada değerli bir rolü vardır. Bu gerçeğin farkında olan Tanzimat Dönemi Osmanlı Devleti yöneticileri, var olan eğitim kurumları içinde üzerine düşen işlevleri layıkıyla yapamayanların tespiti, diğer yandan da çağdaş okulların kurulması yönünde etkin faaliyetler gerçekleştirmesi için çalışmalar başlatmışlardır. Yirmi milyon kilometre kareye yaklaşan Osmanlı Devleti değişik etnik gruplara mensup topluluklardan meydana gelmekteydi. Bu gruplar yönetim tarafından asla etnik kökenleriyle değerlendirilmiyor, inançları ve bu inançları kapsamındaki mezhepleri anlamında 'millet' olarak nitelendiriliyorlardı. Bu dinî topluluklar kendilerine ait dilleri konuşmalarının yanında, tercih ettikleri din ve eğitim kurumlarını kurabilmeleri anlamıyla da öz değerlerini korumakta serbest bırakılmışlardır. Hemen bütün azınlıklara tanınan bu özgürlükler din ve vicdan hürriyeti, eğitim ve öğretim alanına da geniş biçimde yansımıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Tanzimat, Osmanlı, Yabancı, Azınlık, Okul.

EDUCATION AFTER REFORMS IN MINORITIES AND FOREIGN INSTITUTES WITH STATUTE ON EDUCATION IN OTTOMAN STATE

Abstract

The Ottoman State has always been under the supervision and control of the West since at least 500 years ago, in the fields of economic, military and education, especially in terms of administration and finances. Educational institutions have a valuable role in the strengthening and development of a country, ensuring continuity by transferring its culture and techniques from generation to generation, and even preparing people for ever-changing living conditions. Considering this situation, Ottoman administrators of the Tanzimat era initiated important activities for the correction of those who cannot perform their duties properly within the existing educational institutions and established modern schools. The Ottoman State has consisted of various ethnic communities with approximately 20 million square kilometres area. These groups were never considered by the administration with their ethnic origins but were regarded as a nation in the sense of their beliefs and sects within their beliefs. These religious communities were free to speak their language and to preserve their religious and educational institutions and culture. The freedom of religion and conscience given to almost all minorities was reflected in the field of education and training.

Keywords: Education, Tanzimat, Ottoman, Foreigner, Minority, School.

GİRİŞ

Osmanlı Türk Cihan Devleti'nin Eğitim Sistemi denilince Sıbyan mekteplerinin çok önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir. Bu mekteplerin faaliyete geçişleri İslâm'ın başlangıç devrelerine kadar uzanır. İslâm dininin ilk yayılmaya başladığı devrelerde okuma yazma bilenlerin sayısı çok çok azdı. Bu yüzden Bedir harbinde esir alınanlardan her birinin, bedel olarak 10 Müslüman çocuğuna okuma yazma öğretmeleri karşılığında hürriyetleri bağışlanmıştır.

Mektep adı verilen eğitim birimleri, önceki kuruluşlarında yazı okulları şeklinde ortaya çıkmış olup, okuma ve yazma öğretimi Müslüman Devlet anlayışı vasıtasıyla yürütülme devrelerine kadar Kur'an ve dinin öğretildiği başka bir mekteple bir süreliğine aynı binada sürdürmeye devam etmişlerdir (Dağ & Öymen, 1974).

Mektep; Ketebe kelimesi kökünden türetilmiş olup, yazı yazılan yer anlamına gelir (Bilim, 1998). Bu kurumlar ayrıca varlıkları süresince Kur'an öğretilen yer anlamına da kullanıldılar (İA, 14/73-75). Çok geç dönemlerde beş ya da altı yaşlarındaki kız ve erkek çocukları okutmak amacıyla açılmış olan ilköğretim kurumlarına ise Osmanlı Devleti'nde Sıbyan mektebi adı verilmişti (Ergin, 1977).

Sıbyan mekteplerini düzene koymak, gelişmesini temin etmek maksadıyla 1845 yılında Meclis-i Muvakkat kurulmuş ve onun vasıtasıyla hazırlanan layiha'da Sıbyan Mekteplerinin geliştirilmesi için kararlar alınmıştır (Kodaman, 1991).

Yapılan bu tür ön çalışmaları takiben, çocukların eğitimleriyle, öğretimin daha düzenli ve sistemli hale getirilmesi açısından 8 Kasım 1846'da Mekâtib-i Umumiye Nezareti kurulması işi

gerçekleştirilerek, eğitim kurumlarının ihtiyacını karşılayacak gelirlerin temini maksadıyla yeni vakıflar kurulması yanında, eskileri de ihya edilmiştir.

Dönemin yasama kurumu olan Meclis-i Maarif tarafından hazırlanan, "nizamına tatbiken etfalın talim ve terbiyelerini ne vechile icra eylemeleri lazım geleceğine dair sıbyan mekâtibi hocaları efendilere itâ olunacak" şeklindeki emir-name 8 Nisan 1847'de yönetim tarafından yayımlanarak gerekli uygulamalar başlatılmıştır. 20 maddeden oluşan bu talimat Maarif Meclisi tarafından hazırlanmış olup, ilkokulların program ve yönetmeliklerinin müşterek kökü özelliğindeki bu talimatla ilkokulu en az dört, en çok yedi senede bitirme mecburiyeti getirilmiştir.

Talimat içeriğindeki maddelerde 6-13 yaşları arasında kız ve erkek çocuklar hakkında bu okullarda uygulanacak eğitim ve öğretim kurallarıyla ilkelerini ve gösterilecek derslerin de hangi konuları içereceği açıklamaktadır (Akyüz, 1999; Berker, 1945; Unat, 1964). Ayrıca Türkçe derslerinin önemini vurgulandığı bu talimatta, çocuklar için okuma yazmanın önemi belirtilmekte; öğretim aracı olarak okullara taş levha ve divit sokulmasına izin verilerek, daha çok eğitimde millileşmeye doğru adımlar atılmaktadır (Kodaman, 1991). Sıbyan mekteplerinde yeni yöntemler ile ilgili ilk uygulamalar bu talimat yoluyla girmeye çalışılmışsa da bu ilkeler ancak yirmi yıl süreyle uygulanamamıştır (Akyüz, 1999).

Osmanlı Türk Cihan Devletinin Küttap denen ilköğretim kurumları, Selçuklulardan aldığı mekteplerdir. Bu kurumlar Osmanlı Türk Cihan Devleti'nin Eğitim Sistemi'ndeki ilköğretimin başlangıcında Sıbyan mektepleri adıyla şekillenmiştir. Ezici bir ekseriyeti Müslüman olan Türk nüfusta, ebeveynler tabii ki çocuklarını ayet ve hadisler in desteklediği bir dini inanç doğrultusunda yetiştirmeyi istiyorlardı. İşte bu istek Sıbyan mekteplerinin tarz ve yayılması konusunda çok etkili olmuştur.

Büyük sıkıntılarla içiçe varlığını sürdürürken gelişmekte olan çağa da uyum sağlamak zorundaydı. Bu anlamda Osmanlı Türk Cihan Devleti batıdaki gelişmeleri takip ederek siyasi, iktisadi ve askerî sahalarda ondan geri kalmamanın yollarını bulmalıydı. Ama bir sorun vardı; Kanun-u Kadim mi, Batı taklidi mi? O günüm aydınları kolay ama tehlikeli olanı tercih ettiler. Biz bu çalışmamızda yenilik çabalarındaki cesur teşebbüsleriyle yenilik girişimlerini ki girişimler ve devamındaki gelişmeler üzerinde duracağız.

Etkili boyuttaki yenilik çabalarını ilk başaran Türk Sultanı II. Mahmud devrinde, eğitim tedbirleri sadece askeri yapıyla sınırlı bırakılmamış, bu anlamda 1838 yılında ilk ve orta seviyedeki sivil eğitim konuları nın da çözümlenmesi için girişimlere başlanılmıştır. Bu doğrultuda alınan bir kararla İlköğretimin mecburi olması konusunda bir ferman çıkarılarak, dönemin Avrupa sistemine uygun bir ilköğretim sisteminin oluşturulması yönünde bazı teşebbüslerde bulunulmasına rağmen, öncekilerde olduğu gibi bu kararın uygulaması, maalesef sonraki dönemlere kalmıştır (Cevad, 1919; Karal, 1982; Akyüz, 1999).

Kur'an öğretimi veren mektepler olan Sıbyan mekteplerini, kuruluştaki yapılanması, uyguladığı öğretim biçimi, ders programları, kullandığı araç ve gereçler, öğretmenleri, öğrenciler üzerinde uyguladığı disiplin sistemini tatbiki ve binalarının inşa şekillerine kadar etkisi altına almıştır. Bu biçimdeki Sıbyan mektepleri, Cumhuriyet'in ilanı ve hatta sonrasındaki belli bir sürece kadar değişime uğrasa da genel anlayış ve işlevlerini aralıksız devam ettirmiştir.

AZINLIKLAR ve EĞİTİMLERİ

Eğitim kurumları Fatih Sultan Mehmet tarafından, İstanbul'un fethini takip eden kısa bir süreç içinde, Eğitim ve öğretimin en azından İstanbul'da kontrol ve disiplin altına alınması gayesiyle, Fatih camii çevresinde Sahn-ı Seman ve Tetimme medreseleri adıyla faal hale getirilmiştir. Bu eğitim kurumlarının hemen yanında ise bir de öksüz ve yetim çocukların okutulması için Sıbyan mektebi yaptırmıştır. Arapça vakfiyesinde mektep adı ile anılan kimsesiz çocukların okutulduğu bu Sıbyan mektebinin, Türkçe vakfiyesinde okulun adının Darü't-talim olduğu kaydı mevcuttur. İşte bu okula sonraki dönemlerde Darü'l-ilim, muallim-hane, mektep veya mektep-hane gibi isimler de verildiği bilinmektedir (Ergin, 1977).

Türk ailelerinde çocukların genel itibarıyla 4 ya da 5 yaşlarına gelmeleriyle beraber (Kansu, 1930)¹ çocukların aile durumları paralelinde "Âmin Alayı" adı verilen (Öcal, 1991) ilgi çekici bir törenle okula başlatıldıkları bilinmektedir. Çocuklara okuma açısından kolaylık sağlayabileceği düşüncesiyle hazırlanmış olan bir alfabe kitabı mahiyetinde, Arapça ama harekeli bir Kur'an metni verilir ve bu metin üzerinden ferdi bir öğretim usulüyle okumanın esasları öğretilmeye çalışılırdı. Okumanın öğretilmesi yanında, reşid olması sonrası uygulayacağı dini vazifelerin gerektirdiği basit bir bilgiler verilmekteydi. Yazı yazma konusunda ise, o günün elverdiği ölçüde yazının kopya edilmesi yoluyla öğretilmesi ve riyaziye denilen aritmetikte dört işlem kurallarının belletilmesi de aynı bilinen özel sisteme uyularak yapılırdı. Medrese çevresinin şartları ve öğretim usulleriyle çocukları terbiye Öğretmenler yalnız olmayıp, onların Kalfalar (Halife) adıyla anılan yardımcıları bulunmaktaydı. Uygulamaların temel yöntemi ise ezberciliğe dayandırılıyordu.

XVIII. yüzyıla kadar uygulanan bu usul de Eğitim Kurumlarının yeniden düzene konması ve ıslahı konuları gündeme ara sıra taşınmışsa da bunlar ya temel meselelere inilemediği ya da gerektiği kadar üzerinde durulamadığı için çözüm getirici olamamıştır (Atay, 1983)². Şurası iyi bilinmektedir ki hem Müslüman teb'a hem de azınlıklar ve hatta çoğu zaman yabancılar bile hiç zorlukla karşılaşmadan Osmanlı Türk Cihan Devleti'nde eğitim kurumu açma konusunda serbest bırakılmıştı. Üstelik İstanbul fethedildikten sonra Rum patriğine kendi cemaati ile ilgili problemleri çözme ve okul, hastane, kilise gibi kurumları yönetme yetki ve sorumluluğu tanınmıştı (Güneş, 2017). Bu hakkın sonraki dönemlerde Ermeni ve Yahudi cemaatlerine de tanındığı görülmektedir. Yukarıda Müslüman Mektepleri için ifade ettiğimiz gibi azınlık okulları da devlet tarafından değil, hayırseverler Gayr-i Müslim teb'a ve Türk Devletinin çatısı altındaki cemaatler marifetiyle açılıyordu. Durum böyle olunca da her Müslüman camisinin yanında nasıl bir mektep bulunuyorsa, her Hristiyan kilisesinin yanında da bir zimmi ya da azınlık okuluna görülmüyordu.

Müslümanların medreselerinde hoca adıyla anılan kişiler eğitim vermekteyken, azınlık okullarında da tamamen papazlar eğitimi sürdürmekteydi (Taşdemirci, 2014). Nüfus ekseriyeti yüzünden Osmanlı Türk Cihan Devleti topraklarında yaşayan Gayr-i Müslimler arasında

¹ İslâm Şeriatı doğrultusunda Kız ve erkek bütün çocuklar ilköğretim anlamında, 7 yaşından itibaren eğitim ve öğretime tabi tutulur, dini görevlerin ve davranış usullerinin yaşanması ile ilgili temel bilgiler yanında, okuma ve hesap bilgilerinin öğretilmesi de mecburi tutulmuş idi. Ayrıca çocukların, 4 yaşında mahalle mektebine başlamaları da adetten idi.

² III. Selim'den önceki medreselerin ıslahı ile ilgili olarak bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı", Ankara 1965, s. 241-246, 247-255, ATAY Hüseyin, "Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi", s. 174-183, İstanbul 1983.

çocuklarının eğitimi konusunda en çok çaba harcayan Rumlar olmuştur. Tüm bu bahsettiklerimiz Türk Devleti ve Toplumunun engin anlayış ve hoşgörüsüyle doğrudan ilgili olması yanında, Osmanlı Türk Cihan Devleti'nin yönetimi altında yaşamalarına rağmen, diğer toplumların da ulusal kimliklerini kaybetmemek için nasıl yoğun bir eğitim çabası içinde oldukları konusunu açıkça ortaya koymaktadır (Ortaylı, 2002).

İlay İleri (2005)'nin tespitlerine göre özellikle Rum okullarının hemen her kademesinde eğitim-öğretim Yunanca-Rumca yapılmaktaydı. İlköğretim seviyesindeki Rum okulları Özellikle Rumların anadillerini unutmamaları için faaliyet göstermesi yanında, Rum kimliğinin korunmasına da hizmet etmekteydi hiçbir Rum okulunda Türkçe eğitim ve öğretim yapılmadığı kesin olarak bilinmektedir. Bununla beraber sadece erkek öğrencilerin bulunduğu Rum okullarının sadece son sınıflarında Türkçe dersi olduğu konusunda tespitler de mevcuttur. İşte bu tespitler değerlendirildiğinde, eğitim tarihi açısından Osmanlı Türk Cihan Devletindeki insani değer yaklaşım ve yargısının önemle dikkate alınması gerektiği öne sürülebilir.³ Çünkü dil, bir toplumun hafızasıdır. Ama sadece bir milletin geçmişiyle ilgili hafızası değil, bir yöredeki hâkimiyetinin en belirgin ve net ifadesidir. Müslüman Türklerin Hâkimiyet tesis etme gayretinde oldukları ilk dönemlerden itibaren başlayan haclı seferleri şüphesiz Anadolu'da Türk'ün varlığına karşı bir reaksiyon ve topyekûn bir refleks olarak değerlendirilebilir.

Bu anlamda Kudüs şehrini Müslümanlardan geri almak arzusuyla yanan Hristiyan Batı, aslında Ön-Asya'nın zenginliklerini ele geçirmek için çekirge sürüsü gibi bölgeye gelen askerlerin büyük çoğunluğu Türk direnişi karşısında geri dönmek zorunda kaldı. Yakıp yıkmak ve bu doğrultuda cinayetler işlemekten geri kalmayan bu müstevliler, başarılı olamayınca askerlerin yerine, koloni kuran tüccarlar yanında kilise ya da okul açan misyonerler ve din adamları vasıtasıyla hükümranlığını sağlama yoluna girişti. Bu şüphesiz daha az riskli ama daha uzun vadeli çözümler getirmesi yanında, çok daha tesirli sonuç alınan yöntem idi.

Zaten haclı seferleriyle Doğu Roma'da, ekseriyetinin Ceneviz, Pizalılarla Venediklilerden oluşan, az bir kısmının da Fransızlardan meydana gelen ve aradan geçen süreçte de daima güç kazanan bir Lâtin kolonisi bulunmaktaydı. Bu kalabalık guruplar bir plân çerçevesinde kendi kiliselerini ve kendi din adamlarını hazır bulundurmaktaydı. Ayrı ayrı mezhep ve cemaatlere mensup olan misyonerler, Vatikan'dan ilham almaları yanında, Venedik ve Ceneviz gibi İtalyan şehir devletinin koruması altındaki kiliselerini birer ikişer inşa ediyorlardı. Bu kiliselerinin hemen dibindeki okullarda küçük çocuklara Hristiyanlığın dogmalarıyla birlikte, okuma yazma da öğretiler. Bu anlamda, Türkler'in İstanbul'u almalarının sonrasında da bu Katolik misyonerler bölgede varlıklarını ve misyonerlik çalışmalarını sürdürmekte hiçbir zorluk çekmediler (Aksoy, 2015).

İstanbul'daki ilk resmî Ermeni Okulu ise Kumkapı'da açıldı. 1790'da Şınork Mıgırdıç, devletten aldığı izinle Ermeni çocuklarının eğitim görebileceği bir okulun faaliyete geçmesini sağladı. Bunu takiben, Şnork'un girişiminden alınan güçle, ülkede açılan Ermeni okullarının sayısı hızla çoğalmaya başladı. Ermeni Patrikhanesinin emriyle Ermeniler 1824 yılından itibaren Anadolu'nun en ücra köşelerine kendi çocuklarının okuyabileceği çok sayıda okul açmışlardır. Aslında yapı itibarıyla çalışan olan bu azınlık gurup, aynı zamanda okuma-

³ Bu konuda geniş bilgi için bk. İlay İleri, "Batı Gözüyle Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetlerinin Dil ve Eğitim Politikalarına Karşı Tepkiler", OTAM Dergisi, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi yayını, Ankara 2005, sayı 18, s. 213-220.

yazmaya ve eğitim konusuna çok önem veriyorlardı. İmkânları elverdiği ölçüde kilise açmakla kalmayıp, çok sayıda okul da inşa ettiler. Yaptıkları tüm okulların ihtiyaçlarını da yine kendileri karşılıyorlardı. Bunu yaparken düşündükleri şey hem bu kurumları yaşatmak ve hem de bu kurumların etrafında birleşen Ermeni cemaatinin millî beraberliğini korumayı sağlamaktı (Terzioğlu, 2005).

Osmanlı Türk Cihan Devletinin hâkim olduğu topraklarda mevcut olan azınlık okullarının tamamı Patrik ve Hahamlara bağlı olarak faaliyet gösterdi. Azınlık ve yabancı okulları tamamında hangi Kilise ve Havraya bağlı iseler, o kilisenin papazı veya o havranın hahamı ders verirdi.

Bir tarafta azınlık okulları açılırken, yabancı okulların açılması da ihmal edilmemiştir. Zira Osmanlı Türk Cihan Devletinin Fatih zamanında başlayan ve I. Süleyman ile devam edip XVIII'inci yüzyıldan itibaren hızla yükselen bir ivmeyle yabancı devletlere verdiği ayrıcalık olan kapitülasyonlardan⁴ yararlanarak açılmış olan eğitim kurumları, eğitimden daha çok maalesef misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde eğitim veren misyonerlik faaliyet alanı olmuşlardır. Aslında Türk Devletinin yabancı devletlere tanıdığı kapitülasyonlarda, eğitim konusunda net ve kesin bir hüküm yer almamasına rağmen, ekonomik çıkarlar için bazı ayrıcalıklar tanınması sonrasında tüm eğitim kurumları dinî, siyasî ve sosyal bir yapıya büründürülerek, eğitim-öğretimlerini rahatça kendi çıkarları ve devletlerarası rekabete tahsis etmişlerdir.

Yahudi Cemaatine gelince; onlara ait ibadet kurumu olan havraların dışında XIX'uncu yüzyıla kadar başka bir kurum mevcut değildi. Yahudilere ait ilk okul, 1854'te İstanbul'da açılan Musevi Asri Mektebi olmuştur. Bunun ardından geçen yirmi yıl içerisinde yeni bir okul girişiminde bulunmayan Yahudiler de Alliyans İsrailit'in gayretleriyle 1875'ten sonra çok sayıda okul açmayı başardılar.

Böylece Kapitülasyonların tanıdığı imkânların misyonerlere geniş bir faaliyet rahatlığı sağladığı görülmektedir. Bu açıdan incelendiğinde, Osmanlı Türk Cihan Devleti topraklarında faaliyet gösteren yabancı okulların pek çoğunun aynı zamanda misyonerlik faaliyetlerinin de odağı faaliyet yaptığı görülür. İşte bu Misyonerler, yerine göre öyle rahat bir çalışma alanı bulmuşlardır ki, Osmanlı topraklarında XVI'nci yüzyıldan itibaren Hristiyan inancını rahatça vaaz etmek ve dinî ritüelleri yönetmek gibi çalışmalarını yapma yetkileriyle donatılmış serbestlikleriyle Anadolu'ya yayılmışlardır. Bu misyonerler kendi inanç ve mezheplerini kendileri dışındaki inanışlara mensup insanları etkilemek amacıyla, Türk ülkesinin dört bir yanında faaliyet göstermekten asla sakınmamışlardır. Farklı inanışa sahip insanları kazanma doğrultusundaki hedeflerine ulaşmak için her çeşit vasıtayı kullandılar; sadece okul açmakla yetinmeyip matbaa, hastanene gibi kurumları da açarak faaliyete geçirdiler (Vahapoğlu, 1997; Arıç, 2014).

⁴ Büyük ölçüde kapitülasyon, Osmanlı toprakları içerisinde daimi veya geçici olarak yaşayan yabancı ülke vatandaşlarından, özellikle Müslüman olmayanlara bağışlanmış ayrıcalıklara ve bunlarla ilgili izin ve hakların tamamına verilen isimdir. Kapitülasyonlar, Osmanlı devletinin fazlasıyla güç sahibi olduğu dönemlerde 1535 senesinden sonra, değişik aralıklarla batılı devletlerin halkları için lütuf olarak tek taraflı verilen imtiyazlardı. Bu imtiyazlar giderek devletin duraklama ve gerileme devirlerinde (1673, 1740) bir hak gibi ileri sürülerek ecnebi imtiyazları durumuna geldi. Önceleri Fransızlara tanınan bu haklar diğer Avrupa ülkelerine de yaygınlaştırıldı. Kapitülasyonlar başlangıçta Osmanlı padişahı değıştikçe yenilenen geçici ticaret antlaşmaları iken 1740'tan sonra daimi olmuştur (R.E. Koçu, "Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar", İstanbul 1934).

Hristiyan mezhepleri açısından değerlendirildiğinde ilk faaliyete geçen yabancı okul, Katolik mezhebinden olanların açtıkları okullardır; bu okulları takiben Protestan mezhebine mensup olanlar da okul açmaya başladılar (Arığ, 2014). Zaten fırsat kollayan Katolikler XVI'ncı yüzyılın sonlarında, aslen bu mezhepten bile olmayan Fransa Devletinin himayesindeki Katolik mezhebinin çeşitli kollarına mensup misyonerler, Osmanlı Türk Cihan Devletinin idaresinde bulunan Latin çocuklarına eğitim bahanesiyle dinî terbiye vermek amacıyla İstanbul'a geldiler.

1583 senesinde Cizvit tarikatından beş rahip İstanbul'a geldi. Bunlar Fransız, İtalyan ve Yunan soyundan idiler. Bu misyonerler gelmelerinin hemen ardından, Fatih'in İstanbul'u fethi sonrası şehri terk eden Benedikten'lerin boşalttığı ve 125 senedir kullanılmayan Galata'daki Saint-Benoît manastır ve kilisesine yerleşerek yakınında bir okul açtılar. Ancak açtıkları bu okul, daha önceleri var olan kilise okulları gibi şehirde yaşayan Latinlere ait insanların çocuklarına Hristiyanlık yanında, okuma yazma öğretmek ve hatta daha da fazlasıyla; öğrencilerine Fransızca, matematik, eski Grekçe, Latince ve serbest sanatlar alanlarında dersler vermektir. Hedefi eğitimden çok misyonerlik olan bu Cizvit Papazlar, Saint-Benoît adını verdikleri bu ilk yabancı okulda, kendi mezheplerinden olmayanlara Katolikliği öğretmek ve diğer guruplar arasında da yayılmasını sağlayarak mezheplerinin etki alanını genişletmek istiyorlardı. Osmanlı hâkimiyetindeki topraklarda, Batı tarzı ilk eğitim kurumu kabul edilen bu Fransız Okulu, kuruluş amacı ve uyguladığı programıyla şimdiki anlamda okul diyebileceğimiz ama yapılanması ve karakteriyle sadece okul değil, tam bir misyonerlik merkezi durumunda idi (Polvan, 1952).

Bu okulu kuran Papazlardan birinin iki sene geçtikten sonra Avrupa'ya dönmesini takiben, diğer papazlar çıkan bir salgın hastalık sonucu ölünce okul, 1585'te uzun bir süreliğine kapandı. Yaklaşık 24 sene faaliyetine ara verdikten sonra, yine Fransız misyoneri olan beş Cizvit Papazının gelmesiyle 1609'da eğitim faaliyetlerine yeniden başladı. Saint-Benoît Koleji 1773'te Osmanlı Devleti tarafından Cizvit tarikatının yasaklanmasıyla İstanbul'dan ayrılmak zorunda kaldılar. Cizvitlerin Okulu boşaltmalarının on yıl sonrasında bir Lazarist kurumu haline getirilen Saint-Benoît koleji, Napolyon'un Mısır seferi nedeniyle oluşan gergin ortamda birtakım güçlüklerle karşılaşarak faaliyetini düzenli bir şekilde gerçekleştirememiştir. 1803 senesinde yeni bir teşebbüsle faaliyete geçildiyse de salgın haldeki bir bulaşıcı hastalık nedeniyle 1812–1831 yılları arasında faaliyetlerini durdurmuştur. Uzun bir aradan sonra Osmanlı Sultanının yayımladığı bir fermanını takiben; Türk, Rum ve Ermeni çocuklarının da okula kaydolabilmelerine izin vermesi sonucu okul artık bir kolej mahiyetinde işlevini yürütmeye başlamıştır (Kutlu, 2016).

Kolejin yatılı öğrenim veren kısmı önceleri Yeşilköy'e, ardından Bebek'e taşınmış ise de yatılı ve yatsız olan bütün bölümler 1866'da Saint-Benoît adıyla tek bir merkezde toplandı. 1897 senesinde 4 yıllık ilk ve 2 yıllık orta kısımlar Beyoğlu'nda bulunan Sainte-Pulchérie binasına taşındı. Bu lise kısmında hazırlık sınıfları yanında felsefe, ticaret ve matematik bölümleriyle, Latin ve Grek dillerinin de okutulduğu klâsik bölümler mevcuttu. Ayrıca bu dillerin okutulmadığı modern şubeler vardır. I. Dünya Savaşının başlamasıyla okul kapanmıştır (Aksoy, 2015).

TANZİMAT DÖNEMİNDE AZINLIK ve YABANCI OKULLARI

Mustafa Reşit Paşa'nın Gülhane Parkında Tanzimat Fermanını okumasından sonra sadrazamlığa getirilen Rıza Paşa, Osmanlı Devleti'nin uygulamayı düşündüğü değişim anlayışını açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır:

“Müslüman, Hristiyan, Musevi, hepiniz bir hükümdarın tebaası, bir pederin evladısınız. Padişah efendimiz bi'l-cümle tebaasının ırz, namus, can ve malını teminat altına almıştır.... Müslüman ve Hristiyan, zengin veya fakir ayrımı gözetmeksizin tüm Osmanlı tebaası, adalet önünde eşit muamele göreceğinden emin olmalıdır” (Kara, 1982).

Bu açıklamaları takiben gerçekleştirilen uygulamalar arasında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, yabancı okullar ve azınlık okulları konusunda pek çok yenilikler getirmiştir. Bu anlamda faaliyet gösteren okullar kısa sürede özenle devlet denetimi altına alınmaya gayret edilmişlerdir (Haydaroglu, 1990).

1856 tarihinde yayımlanan Islahat Fermanı'nın bu konudaki hükme göre, azınlıklar cemaat adı altında okullar açma ve bu okulları geliştirmeye izinli sayıldılar.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde ise, 1869 yılından itibaren Osmanlı tebaasının Türk ya da yabancı olmalarına bakılmaksızın özel okul açmaları, Nizamnamenin 123 ve 130'uncu maddeleriyle düzenlenmiştir. Özel okulların kurulma şartları;

1. Özel okullarda öğretmenlik yapacak olanların ellerinde Maarif Nezareti veya okulun açılacağı mahallin maarif idaresi tarafından düzenlenmiş şahadetnamesi bulunması,
2. Özel Okulların faaliyetlerine Maarif Nezareti ya da mahalli maarif idaresi ve vali tarafından resmi izin verilmesi,
3. Özel okullarda terbiye ve ahlak kurallarıyla, devlet politikasına uygun olmayan ders okutulmaması ve ders programlarıyla, okutulan kitapların Maarif Nezareti ya da mahalli maarif idaresi ve valisi tarafından tasdik edilmesi olarak belirlenmiştir.

İncelediğimiz dönem ve öncesinde iki ayrı Hristiyan mezhebin okulları vardı ki bunlar da aşağıdaki biçimde incelenebilir.

1. Katolik Okulları

Bunlar, Cizvit ve Kapusen, Lazarist vs. denen dini tarikatlar, misyonerler ve bu gruplara mensup kişiler tarafından açılmış okullardır. Ama temelde misyonerist faaliyetler göstermek gayesiyle kurulmuşlardır. Bu anlamda sadece İstanbul'da Meşrutiyetin ilanı esnasında 21 erkek, 19 kız Katolik okulu bulunuyordu. Ancak tamamı ilk ve orta öğretim düzeyinde idiler.

Ondördüncü asrın ikinci yarısında mahalle çocukları için açılan ve sonradan Saint Benoit adıyla şöhret bulan bu okulu geliştirmek için 1607 senesinde Fransa Kralı olan IV. Henry, Cizvit rahiplerini İstanbul'a gönderdi. O dönemde İstanbul'da Fransa Büyükelçisi olan Jean Gontran De Biron ve öldüğünde Saint-Benoit kilisesine gömülmüş olan Salignac baronunun koruması altında Türk Devlet alanında çalışmalarını sürdürdüler.

Okulu 1783 yılında Fransa Kralı olan XVI Louis, Cizvit rahiplerine şimdiki Saint-Benoit kolejini açan Lazaristler'e devretmelerini emretti. Bu süreçte İstanbul'daki Lazaristler de Fransa Dışişleri Bakanı M. Guizot sayesinde bir basımevi kurarlar. Bu basımevi 90 sene süreyle İstanbul'da faaliyet göstermiştir (Nasuhbeyoglu, 2007).

1873 senesinde Saint-Louis Kapüsen Papazlar Koleji'nin kapanışından 9 yıl sonra Cizvit tarikatına mensup misyonerler aynı yerde bir okul daha açtılar. Bu okulun da gayesi Doğu'daki misyoner heyetleri için yerli çocuklardan rahip yetiştirmektir. Saint-Louis Ruhban Okulu yanında bir de Notre Dame de Sion Kongregasyonuna ait on bir rahibenin İstanbul'a gelerek Pangaltı semtinde bir yatılı kız okulunun yönetimini almaları sonrası Notre Dame de Sion kız okulu adıyla kurulan bir diğeri en bilinen Katolik okullarındır (Aksoy, 2015).

2. Protestan Okulları

Ondokuzuncu yüzyılın hemen başlarında görülmeye başlayan Protestan eğitim kurumları, Osmanlı Devleti için özellikle aynı yüzyılın ikinci yarısından sonra büyük sorunlar oluşturmuştur. Bu eğitim kurumlarının ülkeye verdiği zararları engelleyebilmek için hükümet yetkililerinin yürüttüğü çalışmalar pek de başarılı olamamıştır. Protestanlar tarafından başlatılan misyonerlik çalışmalarını Rumeli'de Adriyatik Denizi'nden, Türk Cihan Devleti'nin doğusundaki İran topraklarına, kuzeyde ise Karadeniz'den, Akdeniz'e kadar tüm bölgelerde görmek mümkündür. Bu bağlamda XIX'uncu yüzyılın sonuna gelindiğinde artık Osmanlı ülkesinin her yerini bir virüs gibi kuşatmış beş bine yakın Protestan Okulu faaliyet göstermekteydi (Gülbadi, 2015).

Osmanlı ülkesinde Temmuz 1824'te Beyrut'ta açılan ilk Amerikan Protestan okulundan sonra bu okulların sayıları hızla çoğaldı. Robert Koleji bu bağlamda en bilinen okullardandır.

Türk Cihan Devleti Tanzimat'ın ilanından sonraki süreçte meydana gelen siyasî olayların sonucunda, kültür, dil ve inançları farklı olan cemaatlerden oluşan Osmanlı tebaasını bir arada tutmak amacıyla "Osmanlılık" ideası ortaya çıkarılmış ve olumsuz gelişmelere karşı bütünleştirici olacağı düşünülen bir "Osmanlı insanı" tipi meydana getirmek için çaba sarf edilmiştir. Bu anlamda etkili olacağı düşünüldükçe eğitimden de yararlanılmaya çalışılmıştır.

Tanzimat'a gelene kadar 400 sene süreyle faaliyetlerini yürütmekte olan Azınlık ve yabancı okulları, bu uzun süre içinde çok büyük gelişmeler göstermesi yanında ve giderek Türk Cihan Devleti için çok büyük bir tehlike haline gelmeye başlamıştır. Aslında bu okullar var oldukları günden itibaren hiçbir şekilde ayrılıkçı, dini ve ırki emellerinden vazgeçmemişlerdir.

BİR AZINLIK ÖRNEĞİ “NORADUNKYAN”

Kilise kontrolündeki Katolik mezhebine mensup olan yabancı ve azınlık okulları, Ortodoks ve diğer Hristiyan mezheplerine karşı, Lâtin çocuklarının kendi mezheplerine bağlı kalmalarını temine çalışmaları yanında, Hristiyan olmayanlar üzerinde aralıksız misyonerist faaliyetler icra eden bir kurum olmuşlardır. Öyle ki, Enderun'da okuma şansı hukuken olmayan (Akyüz, 2012) Türk kökenlilere karşı Eğitim ve ticari anlamda gayet serbestçe her haktan yararlanarak, devletin vezaret ve nezaret makamlarına kadar yükselmişlerdir. Bu okullardan mezun olanlar arasında, Türk Cihan Devletinin en üst kademelerine kadar yükselme imkânını yakalayan çok sayıda isim mevcuttur. Özellikle Ermeniler Bizans idaresinden ve Rumlardan gördükleri baskı ve katliamların hatıraları karşısında, Türk yönetiminin ve halkının iyiliksever ve hoşgörülü tutumuna hayranlıkları yüzünden, Türk yönetimine karşı saygılı olmayı tercih ettiler. Bu nedenle de yüzlerce yıl Türk Devleti tarafından “Teb'a-i Sadıka” muamelesi gördüler.

Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği ve Hariciye Vekilliği gibi yüksek düzeyde görevlerde bulunan Ermeni asıllı diplomat ve devlet adamı Gabriel Noradunkyan gibi isimlerin tamamına

yakını Osmanlı'nın son dönemlerinde özellikle yabancı ve azınlık Okullarından yetiştiler. Asakir-i Şahanede Ekmekçibaşı Krikor'un oğlu olan Gabriel, Ekim 1852'de Üsküdar'da doğduktan ve ilköğretimini İstanbul'da tamamladıktan sonra, orta öğrenimini 1869'da Kadıköy'deki Saint Joseph Fransız Koleji'nde tamamladı. Kısa bir süreliğine de olsa ticaretle uğraştıktan sonra bundan vazgeçti ve yüksek eğitime devam etmek maksadıyla Paris'e gitti. Paris'te Collège de France, Sorbonne Üniversitesi ve Ecoledes Sciences Politiques gibi önemli yükseköğretim kurumlarına devam ederek; hukuk, siyaset bilimi ve diplomasi alanlarında eğitim aldı. Fransızca, İngilizce ve İtalyancayı iyi derecede biliyordu. Fransa'dan döndüğünde Mekteb-i Hukuk-ı Şahane ile Galata'daki Ermeni Getronagan Lisesi'nde dersler verdi. Ayrıca yazıldığı döneme kadar kaleme alınan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun imzaladığı bütün anlaşmaları içeren Recueil d'Actes Internationaux e l'Empire Ottoman adlı kitabını yazdı (Pamukciyan, 2003).

Gabriel Efendi Ermeni Meselesiyle ilgili olarak kapsamlı bir rapor hazırladıktan sonra zamanın Şuray-ı Devlet reisi Said Paşa'ya sundu. Bu raporda, günden güne güçlenmekte olan Ermeni komiteleri ile mücadele konusunda alınması gereken tedbirleri belirttikten sonra, takip edilmesi gereken yöntemleri belirtti. Kısacası Noradunkyan 1913'ten önce devlete sadık ve komitelerin aleyhinde olan bir kişi izlenimi veriyordu (Erdem, 2010). Gabriel Kasım 1890 tarihinde hukuk müşavirliği yaptığı sırada, Ermeni cemaatinden bazı isimlerle beraber Sultan II. Abdülhamid'e yazdıkları mektupta, "Bir avuç ayrılıkçı Ermeni'nin cemaati temsile salahiyetlerinin olmadığını belirterek, onları kınadıklarını" bildirmiştir.

Üstelik 1883 yılında yaptığı Hariciye Nezareti hukuk müşavirliği görevi dışında, II. Meşrutiyet'in ilanını takiben 1908 yılının ağustos ayında Nafia ve Ticaret Nazırlığına getirildi. Yine aynı senenin aralık ayında da Meclis-i Ayan üyeliğine tayin edildi. Bu görevini 1910 yılının ocak ayına kadar sürdürdü.

22 Temmuz 1912'de tarihinde kurulan Ahmet Muhtar Paşa önderliğindeki hükümette (Büyük Kabine) Hariciye Nazırlığına atandı. Bu göreve atanmasını takiben iki ay sonra çıkan Balkan Savaşı'nın diplomatik işlerini o yönetti. 29 Ekim 1912 tarihinde kurulan Kâmil Paşa kabinesinde de aynı görevini sürdürdü. 23 Ocak 1913'te Bâb-ı Âli Baskını ile hükümetin devrilmesi üzerine görevden ayrıldı. 1913 yılında kurulan İttihat ve Terakki hükümeti döneminde Balkan Savaşları'ndaki rolü nedeniyle saldırılara uğrayınca görevinden istifa etmek suretiyle İstanbul'dan ayrılıp Paris'e yerleşti.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin uğradığı yenilgiyi takiben toplanan Paris Barış Konferansına katıldı. Osmanlı Devleti'nde bakanlık yapmış olmasına rağmen, ileriki senelerde Lozan'daki Ermeni delegasyonuna katıldı. Görüşmelerde geçmişle çelişen çok ters bir görüntü sergileyerek, Türk delegelerden Ermenilere verilmek üzere toprak istedi. Toplantıya katılan Horace Rumbold; Noradunkyan Efendi'den Türkiye'nin neresinde yurt istediklerini haritada göstermesini istedi. O da "Ceyhan, Suriye hudutlarıyla Fırat arasının, içinde kalan Sis ve Maraş'ı da kapsayan ve Fırat'a kadar uzanan" bir alanı işaretle göstermiştir (Uras, 1987; Şimşir, 1990). Yine Bogos Nubar Paşa'nın önderlik ettiği Lozan Barış Konferansı görüşmeleri sırasında Ermeni haklarını gündeme getiren "Ermeni Ulusal Heyeti" nin de üyeleri arasında yer aldı. Bu olaylar sonrasında siyaseti bırakarak bir müddet Ermeni Hayırseverler Birliği ile Ermeni Yardım Fonu'nun fahri başkanlığını yaptıktan sonra 1936 yılında Paris'te öldü.

SİBYAN MEKTEPLERİNDEN ÖRGÜN EĞİTİME

İlk yenileşme hareketleri üzerine kafa yoran aydınlar, tabiatıyla toplumsal ilerlemenin eğitimle olacağını düşünmüşler ve bu yüzden de Sıbyan mekteplerinin geliştirilmesi ile ilgili çalışmaları yapmışlardır. Tanzimat'ın ilanından bir sene öncesinde İlköğretim alanında ilk olumlu gelişmeyi Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından hazırlanan ilköğretim ile ilgili kararlarda görmekteyiz (Berker, 1945).

1847 tarihli talimat ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Sıbyan mekteplerinde öğretim süresi 4 yıl olarak tespit edilmişti. Esas itibariyle mahalle ve köylerin tamamında sıbyan mektebinin açılması şart koşuldu. Erkek çocuklar 7, kız çocuklar ise 6 yaşında mekteplere başlayacaklardı. 11 yaşına kadar süreceği esas olarak kabul edilen programda, yeni usule göre Elif-ba, Kur'an-ı Kerim, Tecvid, ahlâk konuları yanında ilm-i hâl, yazı öğretimi, hesap, Osmanlı tarihi, coğrafya ve nafia bilgilerini içeren dersler konulmuştur. Nizamname ile dini ve dünyevi bilgiler arasında denge kurulmuş, Sıbyan mekteplerinin programları şekillenmeye başlamıştır (Bilim, 1998).

Hazırlanan bu ilköğretimle ilgili kararlarda Sıbyan mektepleri konusunda;

1. Mekteplerde görev alacak hocaların genel durumları konusundaki bilgi seviyelerinin tespit edilerek, çocukların eğitimine müsait olmayanların kabul edilmemeleri,
2. Öğrencilerin derslere göre sınıflara ayrılması ve her sınıfta farklı dersler okutulması,
3. Maddi durumu iyi olmayan ailelerin çocukları için yatılı okullar açılması,
4. Sıbyan mekteplerinde çocuklar için ayrı ayrı iki program hazırlanıp uygulanması,
5. Çocukların derslere devam mecburiyetinde olması ve bu mecburiyetin mahalle mekteplerinde dört, daha üst seviyedekilerde ise beş yaşından başlaması gibi kararlar alınmıştır.

Örgün eğitimde medreselerin dışında kalanları için ilk, vasat ve âli şeklinde bir derecelemeye gidilerek kapsamlı düzenlemeler düşünülmesine rağmen bu düşünceler kâğıt üzerinde kalarak bir türlü uygulama seviyesine dönüştürülemedi. 1857 Maarif-i Umumiye Nezareti öncülüğünde Eğitimin yönetimi konusunda yeni bir örgütlenmeye gidilerek, Örgün eğitimin kurulup geliştirilmesi doğrultusunda da mantıkî bir sıra izlenememiş olması yanında ilköğretime hemen hiç dokunulmadan orta ve yükseköğretimde düzenlemelere geçilmiştir (Koçer, 1991).

Örgün eğitimde mantıkî sıra izlemeyen girişimler, esas olarak medreselilerin tepkisinden kaçınmak, medreseler ve geleneksel sıbyan mektepleri dışında yeni okullar açmak gayesiyle gerçekleştirilmiştir. Selim Sabit Efendi'nin 1870 senesinde "Rehnûmâ-yı Muallimin" adıyla kaleme aldığı kitabı, sıbyan mektepleri ve öğretmenler hakkında bilgi vermektedir (Akyüz, 1999). Medreselerin eğitimdeki yenileşme işlemlerini benimsememesi yüzünden düzeltilmesi bir türlü hayata geçirilemeyince, bazı meslek medreseleri açılması yoluna gidilmiştir (Sakaoğlu, 2003). Eğitim alanındaki her türlü yenileşme, daima eski malzemeler kullanılarak öğretmen ve öğrenciler, programlar, yöntemler konusunda yeni işler yapma şeklinde uygulandığı için, sistem etkisini ancak yeni okullarda uygulanan başka metotlarla kısmen sürdürebilmiştir.

Osmanlı Türk Cihan Devleti'nde eğitimdeki yenileşme çabası az sayıda yönetici, aydın ve öğretmen öncülüğünde başlamıştır. Bunların yanında Avrupa'daki gelişmelerin topluma

tanıtılması ve eğitimdeki yenileşmelerde, Avrupa ülkelerinde görev yapan Osmanlı elçilerinin ve öğrenim gören aydınların da önemli katkıları olmuştur (Koçer, 1991).

Ön hazırlık mahiyetindeki bu çalışmalardan sonra sıbyan mekteplerindeki eğitim ve öğretimin bir düzene konulması doğrultusundaki ciddi çalışma olarak, 8 Kasım 1846' da Mekâtib-i Umumiye Nezareti kurulması olayı gösterilebilir. Okulların vakıf kontrolünden kurtulmasını takiben, Meclis-i Maarifin hazırladığı; "Nizamına tatbiken etfalin talim ve terbiyelerini ne vechile icra eylemeleri lazım geleceğine dair sıbyan mekâtibi hocaları efendilere itâ olunacak " talimatını, hükümetin 08/04/1847 tarihinde yayımlamasıyla uygulama başlamıştır. Toplam 20 maddeden oluşan Maarif meclisinin hazırladığı; ilkokulların program ve yönetmeliklerinin müşterek bir kökü niteliğindeki bu talimata göre ilkokula en az dört, en çok yedi yıllık bir öğretim süresi mecburiyeti getirilmekteydi (Berker, 1945). Talimatta özellikle Türkçe dersleriyle, okuma yazmaya öğrenimine önem verilmekte; taş levha ve divitin öğretim aracı olarak okullara sokulması izni de yer almaktaydı. Bakıldığında bu talimat eğitimde millileşmeye doğru etkili adımlar atılmaktadır (Akyüz, 1999). Bu talimat ile Sıbyan mektepleri bünyesinde Türk Milli Eğitimine usûl-i cedîde ile ilgili ilk uygulamalar girmeye başlamışsa da bu ilkeler ancak yirmi yıl sonra uygulama safhasına konulabilmiştir (Akyüz, 1999).

Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu'nun 1864'te kurulmasında dört yıl sonra 1868'de sıbyan mektepleri için on maddelik bir nizamname yayımlanmış olup bu nizamname ile sıbyan mektebinin programına; ,mlâ, malumat-ı nafîa, coğrafya ve aritmetik dersleri konulmuştur. Fakat yine bu nizamnamenin uygulanması da mümkün olmamıştır (Kodaman, 1991).

İlköğretimde beklenen başarıya maalesef kısa sürede ulaşamadı. 1857 senesinde Maarif-i Umumiye Nezareti kurulana kadar devam eden bu başarısızlık, Maarif-i Umumiye Nezaretinin kurulmasıyla 1862 yılından itibaren ilköğretim alanında ciddi düzenlemeler yapılarak ilköğretimdeki değişip gelişme hissedilmeye başladı. 1863 yılında ilköğretimde okuma yazma mecburiyeti yeniden ilan edildi (Sakaoğlu, 2003).

Yenileşme çerçevesinde yeni açılan okul programlarına gelişmekte olan hayata dönük dersler konulması ihmal edilmiştir (Ergin, 1977). Bu arada çeşitli alanlarda Meslekî ve Teknik Eğitimin Kurumları açılmaya da başlanmıştır. Öncelikle öğretmen yetiştiren meslek okulları kuruldu. Öğretmen okulları, Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde "Mekâtib-i Aliye" yani yüksek okul sınıfına alınmış ve bu bölümdeki okullar arasında ilk sırada yer verilmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamenin 51'inci maddesinde "Mekâtib-i âliye Darü'l-muallimin ve Darü'l-Muallimat ile Fünun ve Sanayi muhtelif mektepleridir" ifadesi yer almaktadır (Ayas, 1948). Darü'l-Muallimin'in açılışı 16 Mart 1848'de, eski Maarif Nazırlarından olan Kemal Efendi'nin gayreti ve M. Reşit Paşa'nın da yardımıyla gerçekleşti. İstanbul Fatih'te faaliyete başlayan okulun ilk müdürü olarak ta Ahmet Cevdet Paşa görevlendirildi (Koçer, 1991).

1858 de "İnas Rüşdiyeleri" nin kurulmasının ardından, 1870 senesinde ilk kez "Dârü'l-Muallimat" adıyla bir de kız öğretmen okulu açıldı. Bu arada kızlar için, orta dereceli okullar açılması da ihmal edilmedi. Öğrenci ve öğretmenlerin kılık ve kıyafetleri konusunda ön girişimler ve düzenlemelere başlandı (Akyüz, 1999). Disiplin aracı olarak okullarda senelerdir uygulanan falaka 'hukuken' kaldırılmıştır. Rüştîyeler doğrudan Nezarete bağlanmasına rağmen kısa sürede çok iş yapmak gayret ve düşüncesiyle hareket etmekteydiler (Taşer, 2010). Bu sebeple yeni faaliyete geçen sivil okulların pek çoğuna uygun binalar yapılamayınca, bunlar

derme çatma binalarda öğretimlerini sürdürmek zorunda kaldılar Askerî okullar için alt yapı daha uygun olması sebebiyle bu açıdan çok daha şanslı idiler.

Osmanlı Devleti'nde XVIII'inci yüzyılın ikinci yarısına kadar genel hatlarıyla, farklı metotlarla farklı derslerin okutulduğu, değişik maksatlara yönelik çeşitli eğitim kurumlarından söz edilebilir (Bilim,1998). Bunları şöyle özetleyebiliriz: Toplumunun hemen hemen her köy ve kasabasına yayılan ilkokul seviyesindeki sıbyan mekteplerine beş-altı yaşlarındaki çocuklar kabul edilirdi. Muallimliklerini de belirli bir eğitim görmüş ve genellikle civardaki cami, Mescid imam ve müezzinleri veya biraz öğrenim görmüş, okuma-yazma öğrenmiş ve Kur'an-ı Kerim ezberlemiş hanımlar yapardı (Özcan, 1992).

Sıbyan mekteplerinin işlerliğini sağlayıp, gelişimini kolaylaştırmak maksadıyla 1845 senesinde Meclis-i Muvakkat kuruldu. Bu meclis tarafından hazırlanan bir layihada sıbyan mekteplerinin geliştirilmesi için alınan kararlar konusu ele alınmıştır (Kodaman, 1991).

Nizamnamede ücret konusunda rastladığımız kayıtlara göre müdüre beş bin, öğretmenlere ise iki bin ile dört bin akçe kadar aylık ücret ödeneceği ön görülmüştür (BOA., Y.EE., Dosya: 112, Gömlek: 6, Madde: 58).

Türk Cihan Devleti'nde kız çocukları için ilkokulu bitirdikten sonra devam edebilecekleri okul yoktu. Maddi durumu yeterli bulunan aileler özel hocalar tutarak çocuklarının eğitimlerini sürdürmeye çalışıyorlardı (Muhlis, 1911). Bu nedenle kız çocukları için yeni rüştiyeler açılması ve daha önceden var olan kız mekâtib-i sıbyan okullarına hanım öğretmen yetiştirilmesi gayesiyle nizamnamede bir Darü'l-muallimat kurulması düşünüldü. Bu okul Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanmasından kısa bir süre sonra 1870 tarihinde açıldı (Ergin, 1977). Bunun ardından kız rüştiyeler ülkede hızla yayıldı. Bu nizamname ile kadının eğitimi için sınırlı da olsa önemli birtakım yenilikler başladı. İlk defa kadınlara mahsus mesleki eğitime yönelik bir kız sanayi mektebi, bugünkü kız meslek liselerine benzerlik gösteren, Yedi Kule Kız Sanayi Mektebinin açılışı gerçekleştirildi (Çakır, 1994).

Nizamnameye göre, İstanbul'da büyük bir Darü'l-muallimin kurulması zorunluydu. Çünkü ülkedeki okulların çeşitli kademelerine öğretmene büyük ihtiyaç vardı. Üstelik bu öğretmen okulu, rüştiye, idadi ve sultani olmak üzere üç şubeden oluşacak bir büyüklükte olmalıydı (Bilim, 1998; Duman, 1999b).

Aradan yıllar geçtikçe ya bu okullar birleştirildi ya da öğrenim süreleri değişti. Rüştiyelerin idadilerle birleşmesi sonrası, idadilerdeki öğretim süresi kazalarda beş, şehirlerde ise yedi yıla çıkarıldı. Beş yıllık idadilerde öğrenim görenler, bulundukları yörenin işleri konusunda yetiştiriliyor, diğer taraftan da yüksekokullar için öğrenci hazırlıyorlardı. Ticari ve zirai konular da ağırlıklı eğitim veren yedi yıllık idadiler ise diğer taraftan yüksekokullara da öğrenci yetiştiriyorlardı.

Şehir merkezlerindeki idadilerin üzerinde lise seviyesindeki "Mektebi Sultani"ler vardı. İdadileri bitiren öğrenciler bu okullara alınmaktaydı. Sultanilerin o dönemdeki durum gereği Fransız eğitim kurumları model alınması suretiyle kurulması tasarlanan okullardır (Sakaoğlu, 2003).

TANZİMAT ve EĞİTİMDEKİ İLK DÜZENLEMELER

Osmanlı Devleti 1600'lü yıllardan itibaren neredeyse kendi gücüyle kendini koruyabilecek bir halde değildi. İşte bu sebeple, gelişmekte olan denge politikalarından yararlanma ihtiyacını hissetmeye başlamıştı (Hüner, 2000).

Bunun sonucu olarak Osmanlı Devleti, 1839-1876 yılları arasını kapsayan Tanzimat Döneminde, devleti bunaltan sayısız sorunların çözümünde diplomasi yolunu kullanmayı tercih etmiştir. Bu yolun uygulanmasında da oldukça başarılı oldu. Öncelikle, o güne kadarki silikliğine üzerinden atan Hariciye Nezareti, bu yeni dönemde başarılı bir kimliğe kavuştu. Devletin yabancı ülkelere yeni atadığı elçiler faydalı çalışmalar yaptılar. Artık Devlet İstanbul'daki elçilerle de çağdaş düzeyde ilişkiler kuruyordu. Türk Devletinin bu tavrı Tanzimat'ın ilanı sonrasında, İstanbul'un Avrupa diplomasisi açısından çok önemli bir merkez haline gelmesini sağladı. Avrupa ülkelerinde sürekli elçiliklerinin kurulması, uzun zamandır var olan Reisü'l-küttab makamının Hariciye Nezareti'ne çevrilmesi suretiyle daha etkin bir görünüme bürünüp örgütleniş ve milletlerarası dengelerin sağlanması yolundaki gayretler, Tanzimat dönemindeki müspet gelişmeler oldu (Karasu, 1993).

Mustafa Reşid Paşa, kendi yandaşlarıyla beraber Tanzimat Dönemi boyunca Babıali'nin hâkimiyetini saraya karşı koruması ve öne çıkarmaya çalışması dışında, devleti de diplomatik inceliklerle ayakta tutmayı başarmalıydı (Karasu, 1993). Çünkü bu isimler, II. Mahmut zamanında faaliyete geçerek, ardından Tercüme Odası ve Hariciye Nazırlığının enerjisiyle güçlenen sivil bürokrasinin tamamen içinde bulunuyorlardı. Sultan Abdülmecid, güç ve iradeyi tamamen kendi elinde toplamamasıyla, şahsına karşı büyük bir sempati duyan M. Reşid Paşa ve çevresindekilere daha rahat bir hareket alanı sağlamış oluyordu.

3 Kasım 1839 tarihinde II. Mahmut'un ölümünün ardından Hariciye Vekili Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanarak, Sultan Abdülmecid ve devlet ricalinin hazır bulunduğu bir ortamda Gülhane semtinde okunup ilan edilmesi sebebiyle Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak ta anılan ferman okundu (Karal, 1982). Uygulanışında devlet yapısında pek fazla değişiklik getirmemekle birlikte gürültüsü çok çıkan bu fermanın, I. Mahmut'un son vasiyeti olduğu da ifade edilir. Getirdiği yeniliklerin en dikkate şayan olan kısmı can ve mal güvenliği konusundaki haklar ile yeni vergi düzenlemeleri, eğitim ve öğretim alanında içerdiği tedbirler ve askerlik konusundaki ufak tefek yeniliklerdir. Ferman ayrıca Hristiyan azınlıkların artan ayrılıkçı duygularının yatıştırmak ve mal-mülk sahibi ailelerin varlıklarının hukuki koruma altına alınması amacını hedef almaktaydı (Sander, 2012). 1838 senesinde İngilizlerle yapılan Balta Limanı Antlaşması, Tanzimat fermanı şekillendiren etkili unsur olarak görülmektedir.

İngiltere'nin çıkarları ile femandaki maddeler arasında bağ açık bir şekilde hissedilir. Çünkü İngiltere Mehmet Ali Paşa isyanında Osmanlı Devleti'ne yardım etmiş ve yaşanan gelişmeler Türk Devletinin ileride yeniden İngiliz yardımına ihtiyaç duyma ihtimalinin yüksek olması açısından, İngiliz Devletine görünmek isteyen Osmanlı Devlet adamları İngiltere'nin çıkarlarını savunulduğu açıkça hissedilen bu sözleşmeyi kabul etmek zorunda kaldı. Türk Devleti mevcut Avrupa Devletleriyle arasındaki güç dengesini koruması açısından bunu yapmak zorundaydı.

Fermanın okunmasının ardından başlayan uygulamalar çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda medrese dışında bir yüksekokul açılması fikri, Geçici Eğitim Meclisi tarafından Sultan Abdülmecid'e kabul ettirilmiş ve bu konu 1845 senesinde ilk defa düzenlenen

eğitim programında da yer almıştı. Meclis-i Vâlâ tarafından onaylanan bu raporun içeriğine göre, Sıbyan ve Rüştîye okullarının üstünde bir “darülfünun” kurulması öngörülmekteydi (Gencer, 1994). Bu okul için mimar Gaspard Fossati Sultanahmet ile Ayasofya arasında üç katlı bir inşaatın yapımına başladı ve Kırım savaşının başlaması sebebiyle hastane olarak kullanılan bina 18 yıl devam eden inşaatı 1863 senesinde faaliyete geçebildi (Bilim, 1998).

Binanın inşaatı devam ederken, Darü'l-Fünun'da okutulacak ders kitaplarının tespiti için bir danışma meclisi oluşturuldu. Okulun işleyişi ve her türlü faaliyetlerinin organizesi maksadıyla, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye" adını taşıyan bir teşkilat oluşturuldu. Bu teşkilatı oluşturanlardan Maarif Nazırı Münif Paşa ayrıca "Mecmua-i Fünun" adındaki bir dergiyi çıkarmaya başladı. Çok geniş bir yazar kadrosu olan bu dergide siyaset, edebiyat (gramer ve cümle yapısı), felsefe, tarih, coğrafya, kimya (madenler ilmî olarak) jeoloji, eğitim, fotoğrafya, ekonomi, astronomi ve tıp alanlarıyla ilgili yazılar bulunuyordu (İhsanoğlu, 1992).

Tanzimat Dönemi sonrasında yüksek okullara öğrenci yetiştiren bir eğitim kurumunun bulunmaması yüzünden meydana gelen açığın kapatılması ihtiyacı açıkça hissediliyordu. Meydana gelen ihtiyaç açığı 1868 senesinde Galatasaray Sultanisinin faaliyete geçmesiyle giderilmiştir. Fakat vilayetlerde böyle bir okulun olmaması yüzünden, Osmanlı tebaasının bir arada eğitim görebilmeleri ve Osmanlı birliğini sağlanması için “idadilerin” açılması gündeme geldi. Kasaba ve şehirlerde her bin aile için bir idadi (lise) bulunması zorunlu kılındı. Bu okullarda öğrenim süresi üç yıl oldu (Ergin, 1977).

Eğitimi bir devlet konusu olarak kabul eden 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Türk Eğitim tarihinin en geniş kapsamlı düzenleme ve yenilik hareketi olarak kabul edilmektedir (Duman, 1999a). Henüz Nizamnamenin yayınlanmadan iki yıl önce 22 Şubat 1869 tarihinde Fransızlar Osmanlı Yönetimi'ne bir nota vererek, eğitim ile ilgili birtakım istekler öngörmüştü. Nota sadece bir öğretmen yetiştirme konusunu içermiyor, eğitim meseleleri beraberinde mevcut Hristiyan Okullarının korunması, yeni okullar açılması, ülkedeki Müslüman ve Türk okulların karma hale getirilmesi, halkın tamamının yararlanabileceği kütüphaneler açılması gibi konular bulunuyordu. İşte bu notanın hazırlanan Maarif Nizamnamesine etkisi olduğu ileri sürülür. Bu yüzden Sadullah Paşa başkanlığında yedi kişilik heyet oluşturularak, Fransız İhtilali'nden itibaren 1870 senesine kadar Fransa'nın eğitim alanındaki bütün yaptıkları ayrı ayrı incelendikten sonra, Türk ülkesinin mevcut şartları da göz önünde bulundurularak bir nizamname hazırlamıştır (İhsanoğlu, 2004). Bu nedenle Nizamnamede büyük ölçüde Fransız tesirin olduğu gözlenmektedir.

Osmanlı Tebaasının fakr-u zaruret içindeki hali iyi biliniyordu. Bu nedenle 30 Mart 1863 tarihinde çıkarılan bir padişah fermanıyla Yusuf Ziya Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa, Sakızlı Ahmet Esat Paşa ve Ali Naki Efendi tarafından örgütlenen “Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye” adında bir dernek kuruldu. Bu dernek vasıtasıyla ülkedeki yoksul ve yetim çocukların eğitim-öğretimine destek sağlanma yolları aranacaktı. Çok sayıda Osmanlı paşası ve bürokratinin da üye olduğu bu dernek, Türkiye tarihinin eğitim alanındaki ilk sivil örgütlenme örneğini teşkil eder (Kansu, 1930)⁵. Fatih semtinde bulunan bir arsa Sultan Abdülaziz'in yaptığı bağışla satın alındı. Yeni hazırlanan Okul binasında, aynı çatı altında kız

⁵ Geniş Bilgi için Bkz., Şahbaz Namık Kemal-Bağcı Hasan, “Halka Okuma Yazma Öğretmede İlk Önemli Kurum: Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye ve Yayınları”, Ege Eğitim Dergisi, 2008, 1: 23-33

ve erkek öğrenciler birlikte eğitim görebiliyorlardı. Çok geniş imkânlarla sahip bina, hacim açısından büyük bir yapıya sahipti. Bu açıdan eğitimin uygulanması anlamında karmaşık plânda düşünülmüş ilk bina olarak dikkat çeker.

Osmanlı Devleti'nde XIX'uncu yüzyılın ortalarına kadar ufak tefek müdahaleler dışında hiç gelişmeden kendi kendine yürüyen kurum şüphesiz Türk eğitimi idi. Bu anlamda ilk köklü, müdahalenin 1869 Maarif-i Umumiye nizamnamesiyle gerçekleştirildiğini söylemek çok isabetli bir tespit olur. 1867-1871 tarihleri arasında Maarif Nazırlığı yapan Safvet Paşa tarafından hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi paralelinde yeni çalışmalar gerçekleştiriliyordu (Altın, 2008). Bu anlamda 25 Mart 1872 de hazırlanan bir nizamnamede Darüşşafaka Lisesi adıyla kurulan ve halen günümüzde de faal olan bir lise de vardır. Bu lisenin nizamnamesinde kuruluş gayesi açıklanırken, “vatan ve millete sevgi bağları içerisinde hizmet gayretinin esas alınacağı, üyelerinin bu yönde çaba gösterecek isimlerden oluşacağı” kaydedilmekteydi. Çalışma şartlarına bakıldığında, henüz inşa halindeki okula on yaşından büyük olmayan kız ve erkek çocukların alınması, öğrencilerin her türlü masrafının cemiyet tarafından karşılanması, idare ve eğitim kurulu oluşturulması, mektebe birer müdür ve müdire tayin edilmesi öngörülmekteydi. Tüm bunlara rağmen, yaklaşık 100 yıl sonra (1965-73 arasında görev yapan) Nazime Antel'e gelene kadar okulun bir “müdiresi” olmamış, 1971'e kadar da kız öğrenci kabul edilmemiştir.

Darüşşafakat'ül İslâmiye, adıyla parasız yatılı ve özel statülü bir okul olarak, faaliyete başlayan okulun açılışında 54 öğrencisiyle öğrenime başlandığında, ilk ders 29 Haziran 1872 de Yüzbaşı Mustafa Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir. Eğitim ve öğretim programı iptidai (ilkokul), rüştiye (ortaokul) ve idadi (lise) programlarını içine alacak şekilde hazırlanmış olmakla beraber seviye, Maarif Nezareti'ne bağlı okullarda uygulanan programdan daha kapsamlıydı. Öğrenim süresi sekiz yıl olan okulda son iki yıl “âli” sınıfları oluşturmaktaydı. Okulun programı yüksekokul seviyesine göre hazırlanmıştı. Bu sebeple 1894 yılına kadar Darüşşafaka'yı bitirenler yüksekokul mezunu sayılmıştı. Ayrıca son sınıf, “Telgraf Fen Mektebi” adını taşımaktaydı ve 1873-1894 yılları arasında Okul, bir “telgraf fen mektebi” hüviyetini kazanmıştı.

24 Cemaziye'l-ûla ayına ait ve 1286 tarihinde kaleme alınan bir mazbata ile bu Nizamnamenin yayınlanma sebebi ile ilgili olarak aynen şu şekilde belirtiliyordu:

"Nizamname-i mezkûrun ahkâm-ı esaiyesi evvela tahsil-i ilm-i marifet için mecburiyet kaidesinin vaz'ı, saniyen mekâtib-i umumiyenin aksam ve derecat-ı muhtelifeye taksimi, salisen, usul-i talimin tertip ve tanzimi, rabian, heyet-i tazimiyenin tezyid-i malûmat ve itibarını ve terfih-i halini mûcib olacak vesailin tetmimi, hâmisen maarif idare-i merkeziyesinin tensik ve tanzimiyle vilayatta dahi şubat-ı mukteziyenin teşkili, sadisen talebenin şevk ve gayretini calib bazı kavaidi imtahiyyenin vaz'ı ile meratib-i muhtelif-i tahsilin istihkakını tayin için rüus itası usulünün ihdası, sâbian tesisat-ı ilmiyenin teksir ve tamimi, sâminen maarif-i umumiye tahsisatı için ahaliden bir iane-i mürettebe ahzı hususları..." (Unat, 1964).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin temelde İlköğretimi zorunlu hale getirmesi dışında şu yenilikler amaçladığı ifade edilebilir (Kara, 1982):

1. İlköğretimin zorunlu hale getirmesi ve geliştirilmesi, (Kansu, 1930) Nizamnamenin, Devleti içinde bulunduğu zor ve sıkıntılı durumdan kurtaracak bir yol olarak kabullenildiği

görülmektedir. Eğitim konusunda böyle bir farkındalık, o gün için geleceğe yönelik çok büyük bir tespittir.

2. Okulları mesleki anlamda çeşitlendirmesi ve derecelere ayırması önemliydi.
3. İdadilerin açılması için bin evden fazla yerleşim yerlerine talimat veriliyor, ev sayısı 500 ü bulan kasabalarda rüştiye açılması hedefleniyordu. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi her köy ve her mahalleye Sıbyan okulları açılacaktı. Özel olarak ise İstanbul'da bir Darülfünun açılması plânlanıyordu (Antel, 1999).
4. Esasında nizamnamenin hedefinde olan şey Eğitim-öğretim işini düzene koymaktı. Uygulanmaya çalışılan yenilikler paralelinde programlarda bir gelişme görülmekle birlikte, uygulama başlangıcından itibaren uzun bir süre farklı okulların programları birbirlerine çok yakın bir özellik göstermiştir. Tanzimat'ın halka mal olması için yeni değerler yetiştirilmesi zorunlu görülmüş, bu gerekçeyle de sivil okullarla, bu okullarda bürokrat yetiştirmeye fazlasıyla önem verilmiştir.
5. Yeni neslin kalitesi açısından Öğretmenlerin yetişmelerine çok önem verilmiş ve toplumdaki saygınlıklarının artırılması için çareler bulunmaya çalışılmıştır.
6. Maarif Nezareti teşkilatında ise, vilayet maarif meclislerinin oluşturulması faaliyetlerine başlanmıştır.
7. Öğrencilerin okumayı tercihlerini sağlayacak iyileştirme çabaları yanında, onları okula motive edecek yeni kural ve metodlar getirmeye çalışılmıştır.
8. Eğitime hizmet eden mevcut kurum ve kuruluşların desteklenip yaygın hale getirilmesi amaçlanıyordu.
9. Halkın eğitimi parasal ve ekonomik yönden desteklemesi isteniyordu (Özalp & Atinal, 1977).

İşte bu maddelerle özetlemeye çalıştığımız ifadelerden anlaşıldığı haliyle Maarif-i Umumiye Nizamnamesi aşağı yukarı yeni eğitim anlayışını bütün yönleriyle özetidir. Önceden mevcut olan eğitim sıkıntılarına, mevcut şartlarda çareler bulmaya çalışmaktaydı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi eğitimin temelini teşkil eden kaliteli öğretmen yetiştirme zarureti de nizamnamenin öncelikli ve önemli konuları arasındaydı. Medrese dışındaki okullarda, Osmanlıca denen Türkçe öğretim dili olarak benimsenmiştir. Maarif-i Umumiye nizamnamesinin hazırlanış gerekçesinde "bir milletin eğitimde ilerleme sağlamasını, kendi dilinde eğitim öğretim yapmasında aramak gerekir; bir topluma yabancı dille bilim ve sanatta ilerleme yolunu göstermek zordur" denilerek, bu dönemde, dilin öğretimdeki önemi yanında sadeleşmenin de öneminin anlaşılmaya başlandığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti Yabancıları dil, din ve eğitim haklarını kullanmada özgür bırakmıştır. Böylelikle gayr-i Müslimler, tıpkı Müslümanlar gibi okul ve kültür kurumları açmışlar ve kendi papazları tarafında medrese modeline benzer şekilde eğitim öğretimlerini sürdürmüşlerdir (Taşdemirci, 2001)

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde duraklama sürecinin başlamasından itibaren hissedilen tüm alanlardaki bozulmalar özellikle eğitim sahasını da büyük ölçüde etkiledi. Osmanlı, bir süredir sergilediği uygulamalar yanında Lale devrindeki görüntüsüyle, Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmiş ve bunun sonucu olarak da pek çok alanda Batı'yı örnek alarak kendini yenilemeye çalışmıştır. İşte bu uygulamaların en dikkate değer yansıması eğitim alanında 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle görülür. Nizamnameden önce elbette eğitim alanında birtakım çalışmalar vardır. Ancak gerçek anlamda, 'Eğitimdeki Batılılaşma miladı' Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, uygulanmaya başlamasının getirileriyle öğretmenlerle, eli kalem tutan yazarlar yanında, aile ve Devletin eğitimdeki görevlerin uygulanması, çocuklara ve topluma karşı yükümlülükleri açısından incelendiğinde, Türk insanının Eğitimi bir bilim olarak görmeye başlamasını ve eğitim bilimiyle ilgili yeni kitapların artarda yazılmasını sağlamıştır.

Okulun ne olduğu ve sınıf ortamındaki davranışlarla hava ortamının düzenlenmesi yanında, yeni ders araç gereçlerinin kullanılması sağlanmıştır. Deneme yanılma yoluyla da olsa genel ve özel yeni öğretim yöntemlerinin üretilerek uygulanması sağlanmıştır. Gerek İstanbul ve gerekse taşrada örgün eğitim alanındaki çabalar, hem o dönemin eğitimindeki gelişmelere zemin hazırlamış ve hem de günümüzde etkinliğini sürdüren birçok okulun kurulmasını etkilemiştir.

Bu nizamnamenin faaliyet alanı olan yenilikler, düzenlemek istediği şeyler arasında medreseleri konu alan bir çaba ve düzenleme yoktur. Böylesi bir gelişmeyi, Türkiye'deki eğitimi medresenin ve dolayısıyla İslâm dininin etkisinden kurtararak, laikleştirmek şeklinde yorumlayanlar olmuştur. Fakat bu duruma başka bir nazarla bakıldığında asırlar boyu Türk eğitim hayatının en önemli kurumu olmaya devam etmiş medreselerin uzak kalmasına zemin hazırlanmış ve böylece yaygın ve kıymetli bir eğitim müessesesi gözden çıkarılmıştır (İhsanoğlu, 1999).

Bütün tedbir ve çabalara rağmen Türk çocuklarının eğitimiyle ilgili olumlu gelişmeler doğru dürüst sağlanamadı, aksine azınlıklar ve onlarla yer yer birlikte hareket eden yabancılar, uygun olan mahallere doğru okullaşma faaliyetlerini artırdılar.⁶ Bu anlamda etnisizm ve dini anlayış farklılıklarının bulunduğunu tespit ettikleri yörelerde okullaşmaları yanında Noradonkyan örneğinde olduğu gibi toplum içinde önder özelliklere sahip aile ve aşiretlere mensup gençleri bu okullara yerleştirdiler. Gerekteğinde bunları parasız ya da düşük ücretlerle, devlet içinde veya kendi ülkelerinde sağlayacakları parlak gelecek garantileriyle avlayarak, bir şekilde bu gençleri Türk Devletine karşı kullandılar.

Osmanlı Türk Cihan Devletinde XVIII'inci yüzyıldan itibaren başlatılan reform çalışmalarda eğitim kurumları kapsamında, çağın ihtiyaçlarına uygun batı usulü yeni plânlar hazırlandı ve modern eğitim sistemi adıyla tatbik edilmeye çalışıldı.

⁶ Yabancı Okulların azınlıkları kışkırtmasıyla bölgede karışıklıklar çıkardığı tespit edilen Merzifon Amerikan Koleji'nin faaliyetlerinin kontrol altına alınıp, bölge karışıklıklarını sona erdirmek gayesiyle Samsun'a gelen Mustafa Kemal Atatürk, Anadolu Şahlanışını Amasya'da başlatmıştır.

Reform hareketleri ihtiyaca göre, öncelikle askerî sahada başladığından, ilk açılan modern eğitim kurumları da (Ordu ve Donanma mühendishaneleriyle, Tıbbiye Mektebi gibi) askerî okullar oldu. II. Mahmud ile radikal olarak başlayan ve Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra devam ettirilen genel eğitim reformu ve modern okulların kurulmasına yönelik atılımlar, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yeni bir teşkilâta ve esaslara bağlandı. Böylece eğitim kurumları yavaş yavaş aynı çatı altında toplanmaya başladı.

Eğitimde yapılacak ıslah çalışmaları da ilk defa bir tüzüğe bağlandı. Tanzimat Nizamnamesi ile bir taraftan yeni okulların açılması öngörülürken, diğer taraftan da yeni açılan bu okullarda, Avrupa'daki uygulamalarda olduğu gibi ilk, orta, lise ve üniversite olmak üzere, derecelenmeye gidildi. 1856 Islahat Fermanı'nın ilanı ile sayıları hızla artan, ruhsatsız ve denetimsiz bir şekilde faaliyetlerini sürdüren azınlık ve yabancı okulları, nizamname ile kontrol altına alınmaya çalışılmış fakat bu hususta pek te başarı sağlanamadığı için, bu okullar zararlı faaliyetlerini aralıksız sürdürmüşlerdir. Kısaca, her sahada olduğu gibi eğitim-öğretim sahasında da kanunlaştırma devri özelliği taşıyan Tanzimat döneminde, eğitim alanında teşkilatlanmaya başlanılmış ve birçok yeni okulların açılmasıyla birlikte, kurulan merkezî eğitim teşkilatının taşrada da şubeleri kurulmuştur. Yeni okulların açılması, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, öğretmen ihtiyacının karşılanmaya çalışılması, modern eğitim-öğretim programlarının düzenlenmesi, Türkiye'ye önem verilmesi (mesela bu dönemde Mecmua-i Fünûn Türkçe olarak yayınlanmaktaydı) gibi hususlarda önemli mesafeler alındı. Elbette bu gelişmeler ülkenin ihtiyacını tümüyle karşılayabilecek derecedeki gelişmeler değildi; ancak bu atılımlar daha sonraki dönemlerde başlatılan çalışmalara olumlu katkı sağlamış ve bunlara temel oluşturmuştur. Türk Eğitim tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak bilinen 1869 Maarif Nizamnamesi, bazı küçük değişikliklerle Cumhuriyet'e kadar yürürlükte kalmıştır.

KAYNAKLAR

- Aksoy, E. (2015). Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Fransız Okulları. *Synergies Turquie*, 8, 29-46.
- Akyüz, Y. (1999). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*. Alfa yayınları, İstanbul.
- Akyüz, Y. (2012). *Türk Eğitim Tarihi*. Pegem Yayınları, Ankara.
- Altın, H. (2008). 1869 Maarif-İ Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13,1.
- Antel, S.C. (1999). *Tanzimat Maarifi*. Maarif Vekilliği, İstanbul.
- Arıç, A. S. (2014). *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923- 1938)*. TTK Yayınevi, Ankara.
- Atay, H. (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Ayas, N. (1948). T.C. Milli Eğitim Kuruluş ve Tarihçeler. *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, Madde: 51, Ankara.
- Berker, A. (1945). *Türkiye'de İlk Öğretim*. Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Bilim, C. Y. (1998). *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Cevad, M. (1919). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti târihçe-i teşkilât ve icrââtı*. Amire, İstanbul.

- Çakır, S. (1994). *Osmanlı Kadın Hareketi*. Metis Yayıncılık, İstanbul.
- Dağ M. & Öymen, H. R. (1974). *İslâm Eğitim Tarihi*. Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Duman, T. (1999a). Türkiye'de Eğitim Reformları Açısından Öğretmen Yetiştirme Sorunu, *Erdem*, 12:34, 91-107.
- Duman, T. (1999b). Osmanlıda Öğretmen Yetiştirme Sistemi. *Osmanlı Dergisi*, 5:14, 306-315.
- Erdem, G. (2010). Islahat Fermanı'na yeniden bir bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51:1, 327-248.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*. Eser Kültür Yayınları, İstanbul.
- Gencer, A. İ. (1994). *Encümen-i Dâniş ve Mustafa Reşit Paşa*, TTK Yayınları, Ankara.
- Gülbadi, A. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*. TTK Yayınları, İstanbul.
- Güneş, M. (2017). Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3:3, 12-26.
- Haydaroglu, İ. P. (1990). *Osmanlı imparatorluğunda Yabancı Okullar*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Hüner, T. (2000). 19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri. Ümit Yayıncılık, Ankara.
- İleri, İ. (2005). Batı Gözüyle Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetlerinin Dil ve Eğitim Politikalarına Karşı Tepkiler. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 213-220.
- İhsanoğlu, E. (1992). *Tanzimat Döneminde İstanbul'da Dar'ü-l funûn Kurma Teşebbüsleri*, 150. Yılında Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İhsanoğlu, E. (1999). Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları. Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İstanbul
- İhsanoğlu, E. (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim, Halil İnalcık & Günsel Renda (Ed.) *Osmanlı Uygarlığı*, C. I, Ankara.
- Kansu, N.A. (1930). *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme I*. Muallim Ahmet Halil Kitaphanesi, İstanbul.
- Karal, E. Z. (1982). *Osmanlı Tarihi, V, VI, VII, VIII*, TTK Yayınları, Ankara
- Karasu, C. (1993). Tanzimat Dönemi Diplomasisine Genel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 4, 205-221.
- Koçer, H. A. (1991). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Koçu, R.E. (1934). *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*. Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Ankara.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. TTK Yayınları, Ankara.
- Kutlu, Z. G. (2016). 19. yüzyıl İstanbul'unda Bir Egitimyapısı: Saint Joseph Fransız Okulu. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 171-186.

- Muhlis, N. (1911). Terbiye-i İnâs Etrafında. *İslamcı Dergiler Projesi*, 6:146, 248.
- Nasuhbeyoğlu, T. (2007). *Halen Varlığını Devam Ettiren Türkiye'deki Yabancı ve Azınlık Okulları*, s. 6, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi. *Türkler*, C: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Öcal, M. (1991). Amin Alayı Maddesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 3:63,
- Özalp, R. & Atainal, A. (1977). Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilat. *Milli Eğitim Basımevi*, İstanbul.
- Özcan, A. (1992). *Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi*. 150. Yılında Tanzimat, Ankara.
- Pamukciyan, K. (2003). *Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar*. Aras Yayıncılık, İstanbul.
- Polvan, N. (1952). *Türkiye'de Yabancı Öğretim*. MEB, Ankara.
- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı Eğitim Tarihi*. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Sander, O. (2012). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Şimşir, B. N. (1990). *Lozan Telgrafları I*. TTK Yayınevi, Ankara.
- Taşdemirci, E. (2001). Türk eğitim tarihinde azınlık okulları ve yabancı okullar. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 13-30.
- Taşdemirci, E. (2014). *Türklerde Eğitim*. Türk Düşünce Tarihi, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Taşer, S. (2010). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.
- Terzioğlu, A. (2005). Vilâyât-ı Sitte'de Ermeniler (1878-1914). Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Unat, F. R. (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. MEB Yayınevi, Ankara.
- Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. Belge Yayınları, İstanbul.
- Vahapoğlu, H. (1997). *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*. MEB Yayınları, İstanbul.

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahval İdaresi (DH. SAİD.)

Ansiklopediler

İslâm Ansiklopedisi, Maarif Basımevi, İstanbul 1957, cilt 7. s. 652; Büyük İslâm Tarihi, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, cilt 14